

Ясінський М. М., к.і.н., докторант (Житомирський національний педагогічний університет імені Івана Франка)

ФІЛОСОФІЯ УРОКУ ІСТОРІЇ АБО ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ІСТОРИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. В статті досліджено розвиток науково-історичного образу світу дитини шляхом формування у неї архетипних уявлень та власної світоглядної системи на уроках історії. Розкрито, що формування філософських уявлень дитини про світ, як такий, що був історично сформований, відбувається через історичне виховання, суть якого полягає у розвитку навиків та накопиченні досвіду філософського мислення шляхом формування історичного світогляду через актуалізацію філософської складової на уроках історії.

Ключові слова: історичний світогляд, історичне виховання, історична свідомість, філософія уроку історії

Аннотация. В статье исследовано развитие научно-исторического образа мира ребенка путем формирования у него архетипных представлений и собственной мировоззренческой системы на уроках истории. Раскрыто, что формирование философских представлений ребенка о мире, как таковом, что был исторически сформирован, происходит через историческое воспитание, суть которого заключается в развитии навыков и накоплении опыта философского мышления путем формирования исторического мировоззрения через актуализацию философской составляющей на уроках истории.

Ключевые слова: историческое мировоззрение, историческое воспитание, историческое сознание, философия урока истории.

Annotation. A publication is sanctified to development of scientifically-historical character of the world of child by forming of his archetype presentations and development of the own world view system on the lessons of history. The author considers that forming of philosophical presentations of a child about the world, as such, that was historically formed, takes place through historical education essence of that consists in development of skills and accumulation of experience of the philosophical thinking by forming of historical world view through actualization of philosophical constituent on the lessons of history.

Key words: historical world view, historical education, historical consciousness, philosophy of a lesson.

Історична свідомість, як засіб обґрунтованого історичним минулим реагування на дійсність, розвивається завдяки наявності в людини історичної пам'яті. «Історична пам'ять є основою для визначення особистістю власної ідентичності...» [1, с. 223]. Реагування особистості на дійсність є, по суті, порівнянням цієї дійсності із збереженим в пам'яті особистості уявленням про дійсність, що вже мала місце, тобто – з уявленням про минуле. Суспільство, також, формуючи колективний образ своєї історії та демонструючи закономірність свого розвитку впродовж тривалого часу, неодмінно пов'язує цей образ з історією у її значенні, як суспільно важливого минулого.

Образ суспільно-історичної свідомості, створений етносом, нацією чи іншим суспільним колективом, є важливим засобом виховання майбутніх членів цього колективу. Разом з тим, у сучасній науковій парадигмі питання історичного виховання особистості шляхом залучення її до практик суспільного мислення не знайшло однозначного трактування.

Розвитку національної історичної свідомості присвячені праці науковців Р. Шпорлюка [2] та П.-Р. Магочія [3]. Історії розвитку вітчизняної національної ідеї, як основоположного фактору національної свідомості, присвячене наукове дослідження І. Райківського [4]. Питання формування і впливу свідомості на суспільний розвиток завжди перебували у центрі уваги багатьох дослідників – філософів, істориків, соціологів, психологів тощо. Серед них варто навести роботи Г. Гегеля, М. Вебера, Е. Дюркгейма, І. Канта, О. Конта, В. Ключевського, В. Липинського, К. Маркса, Ф. Ніцше, П. Сорокіна, З. Фрейда, К. Юнга та ін. Серед сучасних вчених слід виділити дослідження В. Бойкової, В. Вашкевича, Р. Козеллека, П. Нора, І. Попової, А. Самієва, О. Симончука, Ю. Сороки, Ж. Тощенко, П. Штомпки, М. Хальбвакса та ін. [5, с. 158].

Метою нашої статті є розкриття особливості філософії уроку історії, як одного з найбільш потужних засобів суспільного виховання.

«Суперечливість та складність державотворчих та етнонаціональних процесів в Україні потребує системного наукового погляду на феномен історичної та національної пам'яті, уважної оцінки її сучасного стану, впливу на формування національної ідентичності та подальших трансформацій» [6, с. 315]. Разом з тим, в сучасній науковій літературі зустрічаємо діаметрально протилежні погляди щодо ролі суспільного минулого у процесі становлення нової особистості. Так В. Пержун стверджує, що «всяка суспільна система повинна мати способи фіксації (відображення, моделювання) своїх минулих станів» [5, с. 158].

Натомість В. Бушанський вважає, що «здатність бачити закономірності та цикли – це велика туга за дарвінівською мавпою, велика пантеїстична мрія – і коли ми починаємо дошукуватися русел історичних рік, реінкарнацій історичних доль – то зрештою мусимо дійти до

первинних основ магії, міфології...» [7, с. 35]. Дещо відмінну від попередніх думку знаходимо у В. Масненка, який пише: «Спільнота, що прямує до національного усвідомлення, здійснює своєрідний відбір із наявних історичних моделей інтерпретації власного минулого. Затребувана нацією історична концепція стає її національною парадигмою – спільною історією...» [8, с. 34]. Окрему позицію займає О. Удод, який вважає, що на уроках історії в школі «потрібно в значному обсязі вивчати та аналізувати процеси творення національної ідентичності в минулому, їх генезу, історичну обумовленість, випадковість та штучність» [9].

Оскільки «категорія історичного пізнання віддзеркалює світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння та збереження в пам'яті сукупності образів історичного буття, які усвідомлюються в часі та просторі, ідеях, термінах та поняттях, поглядах, уявленнях, ілюзіях, почуттях, переживаннях, настроях...» [10, с. 443], то проблема вивчення історії в школі, з огляду на наявність неспівставних наукових суджень, потребує кореляції. Виховання на уроках історії філософських основ історичної образотворчості є, на наш погляд, найбільш важливим і найменш вивченим питанням історичної освіти.

Дитину потрібно вчити розмовляти, читати, писати і рахувати, але найперше, її потрібно навчати мислити. Кожен урок у школі, математика, фізика чи література, повинен бути, перш за все, уроком філософії, уроком пізнання мудрості.

Вивчення нового навчального матеріалу ґрунтується на факторі новизни інформації, що подається для сприйняття. З огляду на це слід розрізняти наукову новизну, інформаційну новизну та новизну подачі навчального матеріалу. Нами запропоновано розглядати як необхідність при вивченні навчального матеріалу обдарованими дітьми також і світоглядну новизну предмета пізнання. Світоглядна новизна історичного матеріалу, реалізована вчителем на уроці історії є, по своїй суті, таким філософським трактуванням минулого, завдяки якому школярі отримують здатність самостійно аналізувати вивчений програмний матеріал, створюючи при цьому власний образ світу з його історичними подіями, фактами та явищами. Для пояснення терміну «світоглядна новизна історичного матеріалу» нами запропоновано розгляд таких тез:

Теза 1. Історія, як хронологічно упорядкована сукупність подій, є закономірним результатом змін у мисленні окремих осіб, колективів та суспільства в цілому. Щоб мислити по-новому необхідно сприймати буття в оригінальному, відповідному до духу часу ракурсі. Щоб мислити суспільними мірками необхідно мислити історично, адже саме суспільство з його колективною свідомістю є тим фільтром, який визначає певні події та явища як історичні, а інші – як такі, що не носять закономірного характеру та не є значимими для суспільства.

Історик пізнає, розуміє та розвиває історію відповідно до наявного у нього світогляду. Політичні, соціальні, релігійні, художні, етнічні та інші складові є основою наукового світогляду історика і становлять історичний архетип його наукового мислення. В подальшому історик, як діяч науки, використовуватиме наявні у нього історичні архетипи також і для тлумачення історичних подій, фактів, явищ та іншого.

Історик не знаходиться в ізоляції від суспільства, він є не лише носієм суспільних змін, але іноді також і діяльним співучасником та ще й організатором цих змін. Змінюючи своє суспільне середовище історик тим самим намагається змінити і своє світобачення, свій донауковий (тобто в цьому випадку – політичний, соціальний, релігійний, художній, етнічний тощо) світогляди, а збагачуючи наявні у нього історичні архетипи наукового мислення при цьому змінює і наявний у нього науковий світогляд.

Другою складовою розвитку наукового світогляду історика є його фахова наукова діяльність. В результаті накопичення наукових знань історик стає зразковим носієм історичної свідомості, прототипом людини на яку орієнтуються інші члени суспільства при засвоєнні історичних знань. Суспільна увага до історії спонукає історика до активного перетворення накопичених ним знань та створення нового суспільно необхідного, на його погляд, матеріалу історичної науки. Втім, реагуванням на суспільну необхідність можна вважати також інтерес до його наукової праці з боку колег по історичному цеху – співробітників наукової установи, колег по роботі тощо.

Науковий егоїзм є ще одним стимулом до наукової творчості, який суттєво корелює характер будь-якого науковця та змушує його до пошуку нових знань. Науковий егоїзм з'являється в результаті підвищеної уваги суспільства до особи, що продукує нові наукові знання. Науковий егоїзм історика примушує його відкривати таємниці минулого.

Творчість науковця-історика представлена його науковими працями. Окремим матеріалом, що демонструє роботу істориків, є навчальна література з історичних предметів. Втім, не можна рахувати шкільний підручник з історії лише відображенням того, що здійснили історики-науковці. Історик-педагог при написанні підручника також використовує і власний досвід осмислення минулого та передає його у своїй друкованій праці. Історичний світогляд історика-дидактика стає основою ще одного філософського прочитання історії.

Вчитель історії, який проводить навчання не позбавлений певного власного світогляду, який він передає разом з наявним навчальним матеріалом своїм учням. З іншого боку, вчитель водночас є членом суспільства з його світоглядними позиціями та особистістю, достатньо ознайомленою з науковими працями істориків, і навіть сам до певної міри є науковцем, а, отже, він має власні сформовані світоглядні позиції, які й передає учням.

Теза 2. Історія, як реальність, що вже минула, є сьогодні лише реальністю мислення про це минуле. Ми мало знаємо про минуле від самого минулого. Історик – тлумач минулого. Історики минулих часів не здатні мислити як ми, люди ХХІ століття. Переписування історії є необхідністю, воно є осучасненням наших уявлень про минуле. Суть переписування історії полягає в тлумаченні історичних подій, фактів та явищ з позицій сучасної людини, що усвідомлює перспективи суспільного розвитку, має високий рівень знань з історії та здатна корелювати розуміння історичного минулого відповідно до власного інтелекту. Не варто припускати, що переписування історії, здійснюване на догоду певним політичним угрупованням на підтвердження правильності їхніх світоглядних позицій, є новим усвідомленням минулого. Політичні замовлення на перегляд історії здійснюють здебільшого люди, що не мають власних зважених світоглядних позицій або ж позиції таких людей змінюються в залежності від політичної кон'юнктури. Втім і такі політичні втручання в історію здатні впливати на формування історичного світогляду різних груп людей, а відтак – впливати на свідомість підростаючого покоління, змінюючи сприйняття та розуміння цим поколінням сутності історичних процесів та явищ.

Формування комплексу наукових уявлень про минуле є єдиною можливістю історика змінити свій особистий та суспільний світогляд. Ніколи нові знання не були відкриттям належних минулому істин, натомість завше ставали новими суспільними орієнтирами для розуміння минулого.

Історик не є людиною, що творить минуле, він – творець майбутнього у якому минуле покликане знайти своє, належне йому місце. Минуле не можна створити, натомість можна створити такі умови, при яких минуле можна було б охопити розумом: зрозуміти, впізнати, збагнути, осягнути та навіть відчутти. Завдання історика творити таке майбутнє, у якому б знайшлося достойне місце минулому.

Творчість історика не може бути обмежена написанням наукових праць з історії, його творче завдання полягає в тому, щоб повніше розкрити духовну сутність минулого. Історик пропускає минуле через власну свідомість, додає до нього стан своєї душі і, тим самим, створює такий, що ґрунтується на фактах, мистецький твір, який ми називаємо історією. Разом з тим, без душевного наповнення історичного матеріалу будь-яка історія стає бездушною, такою, що викликає різноманітні чуттєві інтерпретації і яку можна трактувати неоднаково.

Історик – творець власного історичного погляду на минуле. Наявність різних поглядів на минуле не є запереченням минулого, будь-яке минуле не може бути обмежене лише поглядами того чи іншого вченого чи навіть певної наукової спільноти. Різноманітність історичних поглядів актуалізує зацікавлення цим минулим, наближає того, хто пізнає минуле до результату.

Теза 3. Минуле завжди буде більш багатограним, неповторним та таким, що унеможливило його повернення. Чи віддзеркалює наше мислення історичне минуле? З однієї сторони – всі ми родом з минулого і досвід минулого таїться в закутках нашої пам'яті, а з іншої – у кожному нами досягнутому минулому є частка нас нинішніх. Минуле є нескінченним у можливості його пізнання, але ця нескінченність є лише потенційною і залежить від наявного обсягу історичних та інших знань, тобто від рівня інтелекту того, хто пізнає історію, та від рівня і особливостей виховання людини, яку цікавить минуле, її характеру, емоціонального стану тощо. Метрологія історії носить цілком антропологічний характер.

Рівень чутливості, інтуїції та інтелекту залежить від рівня та стану розвитку того суспільства, з яким співвідносить себе людина, а також від обсягів впливу того суспільного колективу, яке фактично чинить свій повсякденний тиск на свідомість людини. Історичний світогляд учня формується, звісно, суспільством, але також і під дією наукових праць окремих науковців-істориків, завдяки чіткій світоглядній позиції вчителя-історика та навіть під впливом його власного шкільного оточення (школярів, персоналу навчального закладу, батьків його шкільних друзів тощо).

Багатогранність історичного минулого, представленого у різних варіаціях та відмінних одна від одної інтерпретаціях змушує школяра до самостійного створення ним узагальненого образу історичного минулого. Цей особистий образ історії не є сукупністю таких, що запам'яталися, фактів, він – основа історичної свідомості школяра. Поява особистої свідомості означає появу здатності до узагальнень, аналізу, продукування власних смислів, а отже – до філософування. Людина є настільки особистістю у суспільстві, наскільки філософом у душі.

З проведеного дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Історія є новацією минулого, його інтерпретацією відповідною до духу нашого часу. Історичний матеріал повинен бути основою для дослідження минулого, проте не має ставати догмою, обов'язковою складовою, стереотипом історичного сприйняття. Кожен новий погляд на минуле слід розглядати як чергову спробу більш досконалого пізнання цього минулого. Пізнанню минулого немає кінця.

2. Людина, отримуючи зовні чи формуючи в собі уявлення про минуле, поступово формує сукупність історичних образів у своїй свідомості. Історія – цілісний мегаобраз у свідомості людини. Кожен образ містить елементи середовища, у якому народжується людина та результати її творчості. Історія – не минуле, вона результат уявлення людиною минулого. Як образ, історія є завжди сучасною, а отже – доступною для інтерпретацій, доповнень та змін.

3. Розуміння людиною минулих епох окремих історичних подій чи явищ, якщо тільки воно не є догматичним ставленням до минулого,

сформованим внаслідок недоліків історичного виховання, є завжди новаторським, відповідним до духу часу (релігійне «дух» у цьому випадку нами трактується як сила переважаючих суспільних прагнень). Новаторство є творчістю вільного мислення, кожен результат творчості має в своїй основі набутки минулого, а тому нові образи минулого є не так «давно забутими старими» образами, як новими образами, створеними в результаті пізнання старих образів з додаванням інтуїції, інтелекту та чуттєвого світу автора.

4. Рівень сприйняття історії, що залежить від особливостей історичного виховання, є більш важливим для суспільства, аніж обсяг збережених в пам'яті знань про минуле. Через виховання приходить власне усвідомлення філософських сутностей дитиною. Школяр, що отримав певну сукупність знань з історії, залишиться лише носієм розрізненої та іноді суперечливої інформації про минуле, а натомість, в процесі історичного виховання він отримує можливість усвідомлювати свою причетність до цього минулого та особистого розуміння історичності певних подій та явищ і, таким чином, сформує архетип історичної свідомості як основу для формування особистісної світоглядної системи та, зокрема, задля наступного, тепер вже імовірного філософського осмислення історії.

5. Формування філософських уявлень дитини про світ, як такий, що був історично сформований, відбувається через історичне виховання. Його суть полягає у розвитку навиків та накопиченні досвіду філософського мислення шляхом формування історичного світогляду та актуалізації філософської складової на уроках історії. Філософія уроку історії повинна розглядатися як процес мислительності, закономірним результатом якого є формування через пізнання минулого та наявність історичної пам'яті цілісного образу світу дитини. Історична свідомість учнів у процесі історичного виховання постає як у якості історичного образу світу, так, водночас, і в якості філософії історичної образотворчості. Аналізуючи мислення особистостей, що змінювали буття, дитина змінює відповідно до кожної історичної ситуації і тип свого власного мислення, пристосовуючи його таким чином до осмислення тієї чи іншої історичної події та, в процесі внесення змін у правила власного мислення, тим самим, вчиться мислити масштабно, узагальнено, соціально, тобто по-філософськи.

1. Селищева Ірина. Історична пам'ять у контексті історичної освіти / Ірина Селищева // Педагогіка вищої та середньої школи. 2017. – № 1 (50). – С. 222–230. 2. Шпорлюк Роман. Імперія та нації (з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі) / Роман Шпорлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://alexpol-institute.com.ua/wp-content/uploads/2015/06/roman_shporliuk-imperiia_ta_natsii.pdf 3. Магочій П.-Р. Україна : історія її земель та народів / Пер з англ. : Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук ; Карти П.-Р. Магочій ; Показчики Л. Ільченко ; Наук. ред. С. Біленький ; Ред. укр. вид. Л. Ільченко ; Відп. ред. В. Падяк. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. –

794 с. **4.** Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ : В-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – 932 с. **5.** Пержун Володимир. Історична свідомість як соціальний факт / Володимир Пержун // Релігія та соціум. – 2014. – № 1–2 (13–14). – С. 157–164. **6.** Наумова І. Б. Проблеми історичної пам'яті в сучасних українських дослідженнях : історіографічний аспект / І. Б. Наумова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXIII. – С. 315–320. **7.** Бушанський Валентин. Історична свідомість і поняття «цивілізація» / Валентин Бушанський // Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. – 2013. Вип. 2 (64). – С. 29–41. **8.** Масненко В. В. Історична думка у процесі розвитку національної свідомості українців (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук по спеціальності : 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Київ : НАН України. Інститут історії України, 2002. – 45 с. **9.** Удод О. А. Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті [Електронний ресурс] / О. А. Удод. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/.../sgirbis_64 **10.** Світленко С. І. Українська історична свідомість у контексті етнонаціонального поступу, [Електронний ресурс] / С. І. Світленко. – Режим доступу : http://istznu.org/dc.file.php?host_id=1&path=/page/issues/20/20/svitlenko.pdf з посиланням на : Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк, 1998. Воронов В. Соціальна свідомість // Історіографічний словник. Навч. посібник для студентів історичних факультетів університетів / С. І. Посохова, С. М. Куделко, Ю. Л. Зайцева та ін.; За ред. С. І. Посохова. – Харків, 2004.

Рецензент: д.філос.н., професор Матвійчук А. В.